

AKADEMİK BAKIŞ

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694 – 528X

Sayı: 14

Nisan – 2008

İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi – Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Celalabat – KIRGIZISTAN

İNGİLTERE’NİN DOĞU (ŞARK) POLİTİKASI (1882-1914)

Yrd. Doç. Dr. Esra SARIKOYUNCU DEĞERLİ
Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim
Üyesi esradegerli@gmail.com

ÖZET

Bugün Orta Doğu olarak adlandırılan bölgenin stratejik konumu, yeraltı zenginlikleri dolayısıyla tarih boyunca büyük devletlerin ilgisini çekmiş; dolayısıyla da bölge zenginliklerine tek başına sahip olmak isteyen güçlerin çıkar mücadelesine sahne olmuştur. Bu mücadele 1815 yılında düzenlenen Viyana Kongresi esnasında Çar Alexandre tarafından Şark Meselesi olarak adlandırılmış ve Birinci Dünya Savaşı’na kadar da bu isimle anılmaya devam edilmiştir. Bu bölgeye sahip olmak isteyen emperyalist güçlerin başında İngiltere yer almaktadır. İngiltere, 1878’de Kıbrıs’ı, 1882 yılında ise Mısır’ı işgal ederek Osmanlı toprak bütünlüğünü koruma ilkesine dayanan Doğu (Şark) politikasını terk ettiğini açıkça göstermiştir.

1882–1914 yılları arasında İngiltere, Orta Doğuya hâkim olabilmek için yer yer Osmanlı’da ortaya çıkan ayrılıkçı hareketlere destek vermiş, onlara her türlü imkânı sağlamıştır. Bölgedeki milliyetçilik duygularını körüklemek, Orta Doğuda Osmanlı hâkimiyetini ortadan kaldırmak için İngiliz hükümeti, sistemli bir şekilde çalışmıştır. İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na bağlı olarak bölgede pek çok misyoner, diplomat, uzman ve din adamı faaliyet göstermiş, bölgede meydana gelen değişmelerin İngiliz hükümetinin izlediği politikaya uygun hale getirmeye çalışmışlardır.

Çalışmamızda, İngiliz arşiv belgelerinden de yararlanılarak Mısır’ın işgalinden Birinci Dünya Savaşı’na uzanan süreçte İngiltere’nin Doğu (Şark) politikası ve bu politikanın Türkiye’ye etkisi üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Orta Doğu, Doğu (Şark) Meselesi, İngiltere, Osmanlı, Mısır.

EAST POLICY OF BRITAIN (1882-1914)

ABSTRACT

In our days calling as a “Middle East” area, regarding its strategic location, historical and underground richness, along the history the Middle East has drawn big countries attention; so the region has been a conflict area of the big powers who desire possession of the Middle East on their own. This conflict has been classify as a “East Question” at Vienna Congress in 1815 by Czar Alexandre and until First World War has been continued to using this name. Following the inauguration of Suez Canal in 1869 by France by the permission of Ottoman government, the British Empire through the invasion of Cyrus in 1878 and Egpt in 1882, plainly demonstrated its dismissal of East policy resting upon the principle of Otoman territorial integrity.

AKADEMİK BAKIŞ

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694 – 528X

Sayı: 14

Nisan – 2008

İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi – Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Celalabat – KIRGIZİSTAN

Between 1882 and 1914, The British Empire wanted to throw out the Ottoman, so the government systematically gave a boost to separatist movements in the Ottoman Empire. British Foreign Office sent lots of diplomats, missionaries, specialists and clergymen to the Middle East to follow the political activities about this area and try to change it on behalf of the British government policy.

This study, based on documents retrieved from “UK National Archives”, focuses on the importance and effect on the Ottoman of the British East policy from the Egypt’s occupation to the First World War.

Keywords: Middle East, East Question, Britain, Ottoman, Egypt.

GİRİŞ

Bugün Orta Doğu¹ olarak adlandırılan bölgede meydana gelen gelişmeler, tarihin hemen hemen her döneminde bütün dünyayı etkilemiş, bütün dünyanın ilgisini çekmiştir. Orta Doğunun dünya politikasındaki bu tarihi rolü, Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları arasında kültürel ve ekonomik bir aracı olmasından kaynaklanmaktadır. Dünyanın en önemli su yolları olan Türk Boğazları, Süveyş Kanalı, Kızıldeniz, Hürmüz Boğazı ve Basra Körfezi Orta Doğudadır. Bununla birlikte bölgenin yirminci yüzyıldaki önemli yeri petrol üretimi ile belirginleşmiştir. Bu nedenlerden dolayı, Orta Doğu büyük devletlerin rekabet sahasına dönüşmüştür. Birinci Dünya Savaşı’na kadar bu bölge üzerindeki çekişmeler Şark Meselesi olarak adlandırılmış ve Avrupa Devletleri Türkleri bu coğrafyadan atmak ve yok etmek için her fırsatı değerlendirmişlerdir. Batı’nın Türklerle karşı süregelen bu tutum ve davranışları Şark Meselesine yeni bir şekil ve mana kazanmıştır. Örneğin, Osmanlı Devleti’nde baş gösteren çöküş belirtilerinin başlamasıyla Şark Meselesi, Avrupalılar nazarında Osmanlı’nın mirasının paylaşılması haline almıştır. (Karal, 1947: 207–208). Osmanlı mirasına sahip olmak isteyen devletlerin başında ise İngiltere gelmektedir. İngiltere, hem doğal kaynakları nedeniyle, ekonomik hem de Doğu’ya ulaşım bağlantısı yönünden stratejik önem taşıyan sömürgesi Hindistan’ı güvenlik içinde tutmak ve daha sonra da petrol rezervlerine yakın olmak için büyük öneme sahip olan bu bölgede varlığını güçlendirmek istemiştir. Hindistan’ın ele geçirilmesinden sonra burasının güvenliğini, kendi çıkarlarının ayrılmaz bir parçası sayarak, dünya politikasını buna göre düzenleyen İngiltere, Hindistan’a giden yollar üzerindeki Osmanlı Devleti’ni, Rusya’ya karşı tampon bir devlet olarak desteklemeyi benimsemiştir. Özellikle 1850’den itibaren yoğun bir Rus baskısı altında kalan Osmanlı Devleti’ne en büyük destek İngiltere’den gelmiştir. 1853’te Rus Çarı I. Nikola tarafından Osmanlı’yı paylaşma teklifi

¹ Orta Doğu nitelendirmesi Birinci Dünya Savaşı’nda İngiltere’nin bölgedeki tüm birliklerini bir araya toplama amacını güden Mısır merkezli komutanlığın adı olarak türetilmiş bir kavramdır.

AKADEMİK BAKIŞ

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694 – 528X

Sayı: 14

Nisan – 2008

İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi – Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Celalabat – KIRGIZİSTAN

götürüldüğünde (Armaoğlu, 1975: 133–134) bile İngiltere bu teklife sıcak bakmamıştır.

Ancak İngiltere'ye rağmen Rusya, sıcak denizlere inme ve Osmanlı'nın Hıristiyan Ortodoks tebaası üzerinde dini hamilik elde etme emellerinden vazgeçmemiştir. Bu isteklerin Osmanlı tarafından kabul edilmemesi üzerine iki ülke arasında Kırım Savaşı (1853–1856) başlamıştır. Bu savaş, İngiltere ve Fransa'nın yardımlarıyla Osmanlı kazanmış, 1856 yılında Paris Antlaşması yapılmıştır (Ünal, 1978:276–277). Bu antlaşma ile Rusya'nın gelecekte Osmanlı Devleti'ne karşı niyetlerine engel olunmak için, toprak bütünlüğü Avrupa büyük devletlerinin kefilliği altına alınan Osmanlı, Avrupa Konsey üyesi bir devlet olarak tanınmıştır. Her ne kadar Paris Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğü resmen garanti edilmişse de, İngiltere'nin başını çektiği Avrupalı devletler Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren Rum, Sırp, Romen, Bulgar ihtilalcilerine gizliden gizliye destek vermiştir (Tepedelenlioğlu, 1972:19–66). Bu destek sayesinde 1861'lerde Eflak-Boğdan'da Romen birliği kurulmuştur.

1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılması ile Mısır'ın olağanüstü bir önem kazanması ve stratejik yolların ağırlığının Doğu Akdeniz'e inmesi İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki politikasında da değişiklik meydana getirmiştir. İngiltere'nin bu tarihten sonra Osmanlı'nın uç noktalarında yer alan ve üzerinde hâkimiyet belirsizliği bulunan stratejik yerleri işgal etmeye başlamıştır. 1875 yılına gelindiğinde İngiltere, Bosna-Hersek isyanını desteklediği gibi Paris Antlaşması'nın hükümlerini de yok saymıştır (Ali Kemal, 1900: 4). Osmanlı Hükümeti'nin 6 Ekim 1875 tarihinde iç ve dış borçlarını karşılayamayacağını ilan etmesinden (Yeniay, 1946:32) sonra İngiliz ve Fransız ekonomik ve mali çevreleri tamamen Osmanlı'nın aleyhine dönmüştür (Kodaman, 1981:4–5). Nitekim İngiltere, politikasındaki bu temel değişiklik sebebiyle, 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşına fiilen müdahale etmemiş, çıkarlarını diplomatik yönden korumaya çalışmıştır (Çaycı, 2000: 24).

93 Harbi de denilen 1877–1978 Osmanlı-Rus Savaşından sonra 3 Mart 1978'de Ayastefanos Antlaşması imzalanmıştır. Ancak bu antlaşmanın koşulları açıklanınca, büyük devletler telaşa kapılmışlardır. Çünkü bu antlaşma Balkanlar ve Orta Doğudaki siyasi dengeyi alt üst etmekteydi. Buna göre, Rusya Doğu Anadolu'da Kars, Ardahan, Batum ve Doğu Beyazıt'a el koyarak, İskenderun Körfezi ve Basra Körfezi'ne yol veren stratejik bölgeyi kontrol altına almış oluyordu. Bu İngiltere için hayati önemi olan Hindistan yolunun tehlikeye girmesi anlamına gelmekteydi. Diğer taraftan Rusya Balkanlarda Baserabya'yı topraklarına katıyor, etki alanında olan Sırbistan'ın sınırlarını genişletiyor; Tuna'dan-Ege'ye Karadeniz'den-Arnautluk'a uzanan büyük bir Bulgaristan oluşturmak suretiyle Balkanlardaki hassas dengeyi kökünden değiştirmektedir. Balkanlardaki bu yeni durum, bölge ile yakından ilgilenen doğuya doğru genişleme planları yapan Avusturya-Macaristan için ciddi bir tehdit oluşturmuyordu. İngiltere'nin başı çekmesi, Avusturya-Macaristan'ın baskısı ve Almanya'nın da desteği ile Rusya

AKADEMİK BAKIŞ

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694 – 528X

Sayı: 14

Nisan – 2008

İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi – Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Celalabat – KIRGIZISTAN

barış koşullarını değiştirmeye zorlandı. Bu amaçla 13 Haziran 1878’de Berlin Kongresi toplandı. Bu arada İngiltere, Ayastefanos’un hükümlerini yumuşatmak, Osmanlı’ya Asya topraklarına bir Rus saldırısı gerçekleşmesi halinde yardım etmek karşılığında, Doğu Akdeniz’de stratejik konumu olan Kıbrıs’ı kendisine vermesini istedi (Çaycı, 2000:22–25).

Başta Ermeni meselesi olmak üzere günün ağır koşulları ve İngiliz tehdidi karşısında 4 Haziran 1878’de imzalanan bir antlaşma ile Osmanlı “geçici olmak” koşulu ile Kıbrıs’ın yönetimini İngiltere’ye bırakmak zorunda kalmıştır(Çaycı, 2000:25). Kıbrıs’ı bu şekilde elde eden İngiltere, gözünü Mısır’a çevirmiştir.

Çalışmamızda, İngiliz arşiv belgelerinden de yararlanılarak Mısır’ın işgalinden Birinci Dünya Savaşı’na uzanan süreçte İngiltere’nin Doğu (Şark) politikası üzerinde durulacaktır.

1. MISIR’IN İŞGALİ

Mısır, daimi olarak Avrupalı büyük devletlerin ilgisini çekmiş, Osmanlı İmparatorluğu’nun güç kaybetmeye başladığı XVIII. yüzyıldan sonra da açıkça faaliyete geçmişlerdir. Bu durum Mısır’ın ticaret kaynakları ve yolları bakımından zengin olan stratejik konumundan kaynaklanmaktadır.

İngiltere’nin XVIII. yüzyılda Hindistan üzerinde hâkimiyet kurması üzerine Fransa, İngiliz ticaret yollarını keserek bölgede ticari üstünlük kurmak ve İngiltere’nin Hindistan ile bağlantısını kesmek amacıyla 1798’de Mısır’ı işgal etmiştir(Hoskins, 1954:6). Ancak Rus-Osmanlı-İngiliz ittifakı ile Suriye’de Osmanlı önderliğinde kurulan ordu karşısında tutunamayan Napolyon 1799’da Fransa’ya geri dönmek zorunda kalmıştır(Hitti, 1957: 73). Napolyon’un Mısır’ı işgaline karşı İngiltere’nin aldığı ilk tedbir Doğu Hindistan Şirketi’nin Fars Körfezi’ndeki yerel yöneticileriyle anlaşmalar yapmak şeklinde olmuştur(Mansfield, 1993:45).

Fransa daha sonra Mehmet Ali Paşa isyanından faydalanarak bölgeye yerleşmeyi amaçlamışsa da İngiltere ve Rusya’nın Osmanlı’nın yanında yer alması nedeniyle bunu başaramamıştır. İngiltere, Mehmet Ali Paşa’nın Hicaz, Yemen ve Basra Körfezi istikametindeki ilerleyişini Hindistan yolunu tehlikeye sokacak bir gelişme olarak değerlendirirken, Rusya ise Boğazlara yönelik bir tehdit olarak yorumlamış ve Osmanlı Devleti’nin yanında yer almıştır(Ingram, 1993:80; Topuz, 2004:54-55).

Her ne kadar Mısır üzerindeki İngiliz-Fransız çekişmesi yukarıda bahsedildiği gibi 1798 yılında başlamışsa da, Fransa’nın Osmanlı yönetiminin izni ile 1869 yılında Süveyş Kanalı’nı açması(PRO; CAB 17/57) ile şiddetlenmiştir (Armaoğlu,

AKADEMİK BAKIŞ

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694 – 528X

Sayı: 14

Nisan – 2008

İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi – Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Celalabat – KIRGIZİSTAN

1975:222). İngiltere kanal açma girişimini sabote etmeye çalışmışsa da bunda başarılı olamamıştır (PRO, FO 423/12). Fransa'nın Süveyş Kanalı projesi ile İngiltere'nin sömürgeleriyle olan bağlantı yolunu ele geçirmesi İngiltere'yi telaşlandırmıştır. Ayrıca aralarında bir savaş çıkması halinde, Fransa tarafından Süveyş Kanalı'nın kapatılabilecek olması da İngiliz hükümetini endişelendirmiştir(PRO, FO 423/11).

Stratejik önemi nedeniyle daha önce Kıbrıs'ı ele geçiren İngiltere, bu kez de 11 Temmuz 1882 tarihinde de Mısır'ı işgal etmiştir(Kuran, 2004:30). Mısır'ın işgali aynı zamanda İngilizlerin gerçek yüzlerinin görülmesi açısından da önem arzeder. Çünkü Bu tarihlerde İngiltere, bir taraftan Ruslara ve Fransızlara karşı Osmanlı Devleti'ni kollayıcı bir siyaset izlerken, diğer taraftan ise, bir Osmanlı toprağı olan Mısır'ı işgal etmekten de geri durmamıştır.

Her ne kadar Osmanlı yönetimi başta olmak üzere Rusya ve Fransa tarafından Mısır'ın işgali protesto edildiye de İngiltere geri adım atmamıştır. 29 Ekim 1888 tarihinde İngiltere, Almanya, Fransa, Avusturya-Macaristan, İtalya, İspanya, Rusya ve Osmanlı arasında Süveyş Kanalı'nın uluslararası kullanımı konusunda bir anlaşma yapılmıştır(PRO, CAB 17/57). Bu anlaşma ile İngiltere'nin Mısır'dan çıkma niyetinde olmadığı göstermektedir. Ayrıca 6 Ocak 1905 tarihinde İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın Mısır sorumlusu General T.H. Sanderson tarafından İngiliz Dışişleri Bakanlığına gönderilen raporda; “... Her ne kadar her zaman bir saldırının gerçekleşme olasılığı olsa da, Mısır'da İngiliz donanmasının bulunması nedeniyle İngiltere'yi yerinden edebilecek herhangi bir gücün bulunmadığı” açıkça ifade edildikten sonra şu hususlar üzerinde durulmaktadır(PRO, CAB 17/58).

Sanderson'a göre, Mısır'a sahip olmak, İngiltere açısından büyük önem taşımaktadır. Çünkü, bir savaş halinde Süveyş Kanalı dışındaki Mısır kıyıları İngiliz donanmasının denize açılması için bir üst olarak kullanılabilir. Ayrıca Mısır'ın bu stratejik öneminin yanı sıra, eğer Mısır Ulusal Ordusu üzerinde kontrol kurulursa herhangi bir savaşta bu ordudan istifade edilebileceği de düşünülmektedir(PRO, CAB 17/58).

Ayrıca raporda, “Sultan II. Abdülhamit², bırakın İngiliz ordusunun daimi olarak Mısır'da kalmasını, belirli bir süre dahi buradaki varlığından büyük rahatsızlık duymaktadır.” denildikten sonra, Padişahın bu yöndeki memnuniyetsizliğini fiili bir eyleme dökmemiş olduğu, sadece İngiliz işgalini protesto etmekle yetindiği de dile getirilmektedir(PRO, CAB 17/58).

1894 yılında Fransa ile Rusya arasında bir ittifak antlaşması imzalanmış olmasının da etkisiyle, Rusya'nın bu bölgeye sarkmasından korkan İngiltere, Mısır'dan çıkmamıştır. Ancak Mısır, Birinci Dünya Savaşı'na kadar kâğıt üzerinde de olsa Osmanlı toprağı olarak kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte ise, İngiltere Mısır'ı himayesi altına almış ve bu bölge ile Osmanlı'nın siyasi bağları ancak Lozan Antlaşması ile kopmuştur .

² Sultan II. Abdülhamid 31 Ağustos 1876 tarihinden 27 Nisan 1909 tarihine kadar tahtta kalmıştır.

AKADEMİK BAKIŞ

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694 – 528X

Sayı: 14

Nisan – 2008

İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi – Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Celalabat – KIRGIZISTAN

2. MISIR'IN İŞGALİ SONRASI İNGİLİZ POLİTİKASI

İngiltere 1882 yılında Mısır'ı işgal ederek Afrika'nın kuzey ucuna da yerleşmiş olmaktadır. Bu durum bölge halkının İngiltere'ye tepki duymasına sebep olmuş, Mısır'da 1881 ve 1882 yıllarında Ahmed Urabi Paşa'nın önderliğinde İngiliz yönetimine karşı küçük çaplı milliyetçi ayaklanmalar baş göstermiştir. Daha sonra ise Muhammed Ahmed İbnü's Seyyid Abdullah 1881'de mehdiliğini ilan ederek, Mısır ve İngiliz sömürge yönetimine karşı ayaklanmıştır. İngiltere'nin Genel Valilikle görevlendirdiği Charles George Gordon³, 1884'te Mısır birliklerini Mehdi'nin tehdidi altındaki Hartum'dan çıkarmakla görevlendirilmiş, ancak bölgeye ulaşmasından bir ay sonra kent Mehdi'ye bağlı güçlerce kuşatılmıştır. 26 Ocak 1885'te de kente giren isyancılar Gordon'u ve askerlerini öldürmüşlerdir (Massie, 1991). Hartum'un işgali ve Gordon'un öldürülmesi İngiltere'de büyük tepkilere neden olmuş, bu tarihten sonra İngiltere bölgeyi işgal edebilmek için daha önemli sayıda kuvvetlerini bölgeye göndermeye başlamıştır.

Mısır'ın işgali bir taraftan bölgede milliyetçi isyanların çıkmasına sebep olurken, diğer taraftan da İngiltere ve Fransa arasında Kuzey Afrika sömürgelerinin paylaşımı sorununu ortaya çıkarmıştır(Cote,1900). İngiltere Güney Afrika sömürgeleri ile Doğu Afrika sömürgeleri arasında bağlantı kurmak isterken, Fransa ise Niger nehri ile Nil nehri arasında bağlantı kurmayı amaçlamaktaydı. Bu bağlamda her iki ülke için de Sudan'ı kilit ülke haline getirmiştir (Lewis, 1995:133). İngiltere hedefleri doğrultusunda İngiltere Nil nehrinin bütünlüğünü korumak için de Mısır'dan güneye inerek Sudan'ı işgal etmeye başlamıştır. 2 Eylül 1898 tarihinde Horatio Kitchener komutasındaki İngiliz ordusu ile Khalifa Abdullah al-Taashi komutasındaki Sudan ordusu arasında gerçekleşen Omdurman Savaşı'nı İngiltere kazanmış ve 18 Eylül 1898 tarihinde Sudan İngiltere'nin sömürgesi olmuştur (Lewis, 1995:135). Böylece İngiltere Afrika'nın kuzeyinde İskenderiye'den Afrika'nın güneyindeki Cape Town'a kadar büyük bir sömürge imparatorluğu kurmuştur. Diğer taraftan İngiltere'nin bölgedeki en büyük rakibi olan Fransa ise, Afrika kıyılarına Şenegal'den sokulmuş ve Mali, Niger, Çat ve merkezi Afrika Cumhuriyeti topraklarını ele geçirerek Sudan'a girmiştir (Lewis, 1995:210). Böylece Fransa Nil'in iki büyük kolundan olan Beyaz Nil kıyılarına dayanmış ve büyük bir baraj inşa etmek suretiyle Nil'in suyunu keserek İngiltere'yi Mısır'dan çıkarmak istemiştir. Bu pek de pratik olmayan çözüm, İngiltere'nin tedirgin olmasına yol açmış ve iki ülke arasında gerginlik tırmanmıştır (Bates, 1984). İngiltere her ne kadar Fransa'nın Sudan'dan çıkmasında ısrar etmişse de Fransız kuvvetleri Jean-Baptiste Marchand'ın komutasında Fashoda'ya gelmiştir. Böylece İngiltere-Fransa kuvvetleri Beyaz Nil üzerinde Kodak Fashoda'da karşı karşıya gelmişler, savaş çıkma olasılığı Eylül ve Ekim aylarında iki ülke arasında krize neden olmuş, her iki ülke de savaş için hazırlık yapmaya başlamıştır (Lewis, 1987). Ancak Fransa Dışişleri Bakanı Theophile Delcassé ordusunun zayıf olduğunu, savaşın hiçbir getirisi olmayacağını, politik olarak Almanya'ya karşı İngiltere'nin dostluğuna ihtiyaç duyulduğunu hesaplayarak geri adım atmış ve yavaşça kuvvetlerini Sudan'dan çekmiştir (Massie, 1991).

³ Sudanlı milliyetçilerin ayaklanmasını bastırmak ile görevlendirilen İngiliz general.

AKADEMİK BAKIŞ

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694 – 528X

Sayı: 14

Nisan – 2008

İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi – Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Celalabat – KIRGIZISTAN

Böylece İngiltere 1898 yılında Nil'in bütününi kendi eline geçirmiştir(Smith-Dorrien, 1925). Mart 1899'da da İngiltere ve Fransa Nil ve Kongo nehirlerinin kullanımı konusunda anlaşmıştır (Wright, 1972).

Fashoda, her ne kadar iki ülke arasında yaşanan son kriz olsa da, Orta Doğuda menfaatleri çakışan İngiltere ve Fransa arasındaki soğukluk Suveyş Kanalı İşletmesi'nin en büyük ortağı olduğu 1904 yılına kadar devam etmiştir(PRO, CAB 17/57). Fransa 1902 yılında Mısır ile uğraşmaktansa, kendi topraklarına daha yakın olan Fas'a yerleşmeye karar vermiştir. Ayrıca, Temmuz 1903 yılında iki ülke arasında başlatılan görüşmeler sonunda, 8 Nisan 1904'de "Entente Cordiale" imzalanmıştır.

29 Ekim 1888'de imzalanan anlaşmayı dayanak olarak gösterdiği bu antlaşma ile İngiltere'nin Mısır'ı, Fransa'nın Fas'ı işgali karşılıklı olarak kabul edilmiştir(PRO, BT 31/10579/79987; PRO, CAB 17/57). Entente Cordiale ile İngiltere ve Fransa arasındaki Orta Doğu üzerindeki çıkar çatışmalarının sona erdiğini söylemek mümkündür. Çünkü anlaşma sonrası, Orta Doğuda emelleri olan bu iki devletin bu bölgedeki çıkarlarını korumak için birlikte hareket etmeye başlamıştır⁴. İngiltere benzer bir ittifak antlaşmasını da 31 Ağustos 1907 tarihinde Rusya ile yapmıştır. Rusya'nın İran'ı nüfuzu altına alarak

Hint Okyanusu yolu ile sıcak denizlere inme emellerinden İngiltere rahatsızlık duymuştur. Bu antlaşma ile Tibet'in toprak bütünlüğü kabul edilmiş ve böylelikle Hindistan üzerindeki Rus tehdidi ortadan kaldırılmıştır(Armaoğlu, 1975:233-234).

Bu gelişmelerden sonra, İngiltere'nin Orta Doğu topraklarına yönelik parçalayıcı siyaseti nedeniyle ilişkiler kopma noktasına gelmiş, Osmanlı'nın da denge siyasetinden vazgeçerek Almanya'ya yakınlaşma siyasetine hız ve ağırlık vermesine neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Kızıl Deniz ve Hint Okyanusu'na kadar uzanan toprakları ile İngiltere'nin imparatorluk yolunu vurmak isteyen Almanya ise, Osmanlı'nın bu yeni politikasından büyük bir memnuniyet duymuştur. Bunun için de 1830'lardan itibaren Orta Doğuda ekonomik etkisini artıran Almanya, Bağdat'a kadar uzanan bir demiryolu inşa ederek Basra Körfezi'ne çıkmak, diğer taraftan ise varlığı yeni haberdar olunmaya başlanılan petrol rezervlerine yakın olmak istemiştir (PRO, FO 800/185). 1888 yılı Ekim ayında yapılan ilk anlaşma ile, Almanya'ya sadece İstanbul-Ankara hattı inşa etme ayrıcalığının verilmesi kararını İngiltere de desteklemiştir. Çünkü Almanya'nın faaliyetleri İngiltere'nin konumunu çok az etkiliyordu. Ancak bu demiryolu projesine Aralık 1899'da yapılan ikinci bir anlaşma ile Konya'dan Bağdat'a ve daha sonra da İran Körfezi'ne demiryolu döşeme ayrıcalığının tanınması, İngiltere tarafında endişe uyandırmış ve Avrupalı rakiplerini İran Körfezi'nden uzak tutmak için elinden geleni yapmıştır(PRO, FO 800/174). Rusya da Bağdat demiryolu projesinden hiç memnun olmamış, Mart 1900'de Rus şirketleri ve ortaklıkları dışında Kuzey Anadolu ve Ermenistan'da demiryolu inşaatı imtiyazını vermemesi konusunda Osmanlı hükümetine zorla "Karadeniz Anlaşması"ni imzalatmıştır (PRO, FO 800/174).

⁴ 1907 Ocak ayından itibaren de İngiltere'nin Fransa ile olan iyi ilişkilerini devam ettirme çabasında olduğunu görüyoruz. Bkz: PRO, FO 800/185.

AKADEMİK BAKIŞ

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694 – 528X

Sayı: 14

Nisan – 2008

İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi – Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Celalabat – KIRGIZİSTAN

Ancak Bağdat Demiryolu Projesine Rusya'ya karşı Osmanlı'yı güçlendirmek açısından bakan İngiliz diplomatlar, Karadeniz Anlaşması yapılmasından sonra bu projede hiçbir paylarının olmamasına tepki göstermeye başlamışlardır. Almanya'nın Osmanlı üzerindeki nüfuzunu azaltmak için de, kendi girişimcilerinin yanı sıra Fransızlarla birlikte işbirliğine gidilmesi fikri üzerinde durmaya başlamışlardır. İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 28 Nisan 1905 tarihli bir yazışmada, Fransızları demiryolu projesine yatırımda bulunmaları konusunda ikna etmek amacıyla Mr. Hall'in 15 Mayıs 1905 tarihinde Paris'e gideceği ve burada Fransız Dışişleri Bakanı M. Delcasse veya konuyla ilgili başka bir yetkili ile görüşme yapabilmek için girişimlerde bulunduğu belirtilmektedir(PRO, FO 800/174). Ancak 10 Ekim ve 11 Ekim 1906 tarihli belgelerden anlaşıldığına göre, Fransa önce İngiltere'nin bu teklifine sıcak bakmış fakat M. Caillaux'un Maliye Bakanı olmasıyla birlikte Bağdat Demiryolu Projesine sermaye yatırılmaması kararı alınmıştır. Bu durum karşısında İngiltere, Almanya'nın tek başına bu projeyi bitirme olasılığından rahatsızlık duymuştur(PRO, FO 800/174).

Ayrıca Fransa'yı birlikte hareket etmeye ikna edemeyen İngiltere⁵, bu demiryolu projesinin Mezopotamya bölgesine kadar uzatılmasını engellemek için, Türk yetkililerini tehdit etmekten de çekinmemiştir. Nitekim İngiliz Orta Doğu uzmanı, diplomat Sir Mark Sykes(1879–1919)'in 1910 Nisan'ında resmi olarak Türk Büyükelçisi'ni ziyaret ederek, “*Bağdat Demiryolu hattı İngiliz katılımı olmaksızın Mezopotamya ticareti de göz önüne alınacak olursa Türk hükümetinin ekonomik çıkarlarını olumsuz yönde ciddi olarak etkileyecektir*” iddiasında bulunmuştur (Kent 1976:119). Sykes'in bu tehdidi Osmanlı yönetimi üzerinde etkili olmuş olmalıdır ki, 12 Ağustos 1913'de İngiltere ve Osmanlı Devleti arasında imzalanan ekonomi ağırlıklı anlaşma ile İngiltere'nin ticari ve politik çıkarları tatmin edici bir şekilde güvenlik altına alınmıştır(Kent 1976:119).

Diğer taraftan Osmanlı, Balkan Savaşı sırasında Balkan topraklarını kaybetmiş, Bulgarlar İstanbul önlerine kadar gelmiştir. İkinci Balkan Savaşının sürmekte olduğu bu günlerde İngiltere ve Osmanlı arasında bir anlaşma daha imzalanmış ve İngiltere'ye Dicle-Fırat nehirleri üzerinde ticaret gemisi işletme hakkı verilmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti Katar'ın ve Bahreyn'in bağımsızlığını tanımış ve Kuveyt üzerindeki haklarından vazgeçmiştir. Böylece Osmanlı Devleti resmen Basra Körfezi ve çevresindeki İngiliz varlığını tanımıştır(Bayur, 1943:335–336). 1912 yılında da Londra'da İngiltere ve Almanya tarafından şirketin hisselerinin çoğunluğu İngilizler tarafından kontrol edilen Türkiye Milli Bankası'na (Turkish National Bank), Almanlar tarafından kontrol edilen Deutsche Bank'a ve Hollanda-İngiliz ortaklığı Royal Dutch - Shell grubuna ait olan Turkish Petroleum Company adlı bir şirket kurulmuştur.

⁵ Şubat 1914 tarihinde Fransa ile Almanya arasında gizli bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Orta Anadolu, Suriye ve Mezopotamya demiryolu inşaatı açısından Almanya'nın etki alanında sayılmış; buna karşılık Kuzey Anadolu ve Suriye'nin büyük bir bölümü, Filistin dahil olmak üzere Fransa'nın etki bölgesi olarak kabul edilmiştir (Matthew Smith Anderson, **Doğu Sorunu (1774-1923)**, Çev. İdil Eser,YKM Yay., İstanbul, 2001, s. 278). Bu durum, Fransa'nın neden Bağdat Demiryolu Projesi'ne sermaye yatırmaktan vazgeçtiğini açıkça ortaya koymaktadır.

AKADEMİK BAKIŞ

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694 – 528X

Sayı: 14

Nisan – 2008

İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi – Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Celalabat – KIRGIZISTAN

Bu şirket Osmanlı idaresinden Musul eyaletinde ve diğer bölgelerde petrol imtiyazı elde etmiş ve böylelikle İngilizler ve Almanlar Musul Petrol sahasına girebilme hakkı elde etmişlerdir. 1914 yılında Winston Churchill bu şirkete İngiliz Hükümetini de ortak ederek imtiyazın kontrolünü İngiltere'ye geçirmiştir. Sonra, 1914 yılında Turkish Petroleum ile Anglo Persian ortak olmuş ve böylece hem İran, hem de Irak petrol imtiyazları İngiltere'nin kontrolüne geçmiştir(BL/G/13/18). Mart 1914 tarihinde İngiltere ve Almanya ile yapılan bir anlaşma ile de İngiltere'nin durumu daha da güçlenmiştir. Bu anlaşma ile Almanya 1909 yılında kurulan İngiliz-İran Petrol şirketinin Güney Mezopotamya, Orta ve Güney İran'daki petrol kaynakları üzerindeki tek haklarını tanımıştır. 15 Haziran 1914 tarihinde İngiltere Almanya arasında imzalanan başka bir antlaşma ile de demiryolu hattının Basra'da bitmesi ve İran Körfezi'ne devam etmemesi koşuluyla İngiltere Bağdat demiryoluna muhalefetinden vazgeçmiştir (Anderson, 2001:278).

Sonuç olarak Bağdat Demiryolu Projesi, hiç kuşkusuz 1880'lerden itibaren Almanya'nın Osmanlı Devleti'ndeki ekonomik faaliyetlerinin büyüklüğünü ortaya koymaktadır. Buna karşın aşağıda değinileceği üzere İngiltere de, Orta Doğu topraklarındaki Ermeniler, Araplar ve Kürtler gibi bağımsızlık peşinde koşan grupları destekleyerek, bölgedeki politik prestij korunmaya çalışılmıştır (PRO, FO 83/1723).

3. İNGİLTERE'NİN ORTA DOĞUDAKİ EĞİTİM, KÜLTÜR VE MİSYONERLİK FAALİYETLERİ

1882 yılında Mısır'ı işgal ettikten sonra Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını kaçınılmaz gören İngiltere, Orta Doğuda sistemli bir şekilde faaliyet göstermeye başlamıştır. İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na bağlı olarak Orta Doğu Sekreterliği tarafından sürdürülen bu faaliyetler, 1938'de önce Ortadoğu Savunma Komitesi'ne, 1945 sonrasında ise Orta Doğu Bürosu'na aktarılmıştır(PRO, FO 371/61498; PRO, FO 371/61500). Bu faaliyetlerin başlıca amacı, İngiliz Hükümeti'nin günün koşullarına göre takip ettiği politikaya uygun olarak, Orta Doğuda İngiliz ekonomik, sosyal ve politik çıkarlarını korumak ve geliştirmektir(PRO, FO 371/61500).

İngiliz Hükümeti bu amaçları doğrultusunda bölgeye pek çok diplomat, uzman, araştırmacı ve misyoner⁶ göndermiştir. Orta Doğuya gönderilen yetkililerden İngiliz hükümetinin beklentileri ise kısaca şu şekilde özetlenebilir (PRO, FO 371/61500):

- Hükümetin ekonomik ve sosyal konumunu güçlendirecek yeni tavsiyeler ve öneriler oluşturmak.

- Bölgede çalışan teknik ve uzman ekibinin çalışmaları sonucu İngiliz hükümetine sunulan tavsiyelerin uygulanmasını sağlamak.

- Orta Doğu sahasında çalışan diğer personel ile bilimsel ve teknik bilgi akışını sağlamak.

⁶ Osmanlı mülküne ayak basan ilk Protestan misyoner, 1815 yılında Mısır'a gönderilen İngiliz Church of Missionary Society (İngiliz Kilisesi Misyoner Cemiyeti)'e bağlı bir papazdı(Kocabaşoğlu, 1989:16).

AKADEMİK BAKIŞ

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694 – 528X

Sayı: 14

Nisan – 2008

İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi – Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Celalabat – KIRGIZİSTAN

-Bölge hakkında yeni bilgiler ortaya koyan bilimsel, ekonomik ve sosyal konularda araştırmalar yapmak.

-Bölgede düzenlenen toplantıların gizlilik esası çerçevesinde gerçekleşmesini sağlamak.

-Arap kabilelerin ekonomik işleri ile ilgilenen ileri gelenleriyle gayri resmi ilişkilerde bulunarak, onların İngiliz hükümeti lehine hareket etmelerini sağlamak.

İngiltere'nin Orta Doğuya yönelik ilk politik hedefi, Osmanlı'yı parçalamak ve bölmek olmuştur. Bölgeye gönderdiği diplomat, uzman, araştırmacı ve misyonerler, bu dönemdeki İngiliz çıkarlarına uygun olarak hareket etmişlerdir. İngiliz hükümetinin stratejik ve ekonomik değeri olan Osmanlı toprakları üzerinde, kendisine bağlı küçük devletlerin kuruluşunu destekleme politikasına uygun olarak özellikle misyonerler, Ermeniler, Araplar ve Kürtler gibi bağımsızlık peşinde koşan grupları kışkırtmıştır(PRO, FO 602/52; PRO, FO 602/8; PRO, FO 881/5168A).

1840'dan itibaren İngiltere'nin Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerle yakından ilgilendiği görülmektedir. Özellikle 1880'de İngiltere'de Gladstone'un ve Liberal Parti'nin iktidara gelmesinden sonra İngiltere'nin Ermenileri sahiplenme çabaları iyice artmıştır. Bu tarihten itibaren bölgede faaliyet gösteren İngiliz misyonerleri aracılığı ile Protestanlık mezhebi Ermenilerin arasında yayılmaya başlamıştır. Bunun devamı olarak 1859'da yine İngiltere'nin çabaları ile Ermeni Protestan Kilisesi kurulmuştur. Bunun ardından İngiliz misyonerleri bölgede kilise ve okullar açmaya başlamışlardır. Bu kiliselerde görev yapmak üzere İngiliz hükümeti tarafından gönderilen rahipler, öğretmenler Ermenilerin milli duygularını harekete geçirmeye çalışmışlardır.

İngiltere, 1878 yılında imzalanan Berlin Antlaşması'nın Ermenilerle ilgili olan hükümlerinin de sıkı bir takipçisi olmuş ve Osmanlı Devletine bu konuda baskı uygulamaya başlamıştır(PRO,FO 881/4358). Ayrıca bölgedeki ıslahatları yakından takip etmek için bölgeye konsoloslar atamıştır⁷.

İngiliz hükümetinin 1912-1913 Balkan Savaşlarına kadar takip ettiği politikasının başlıca amacı, Ermenilerin Ruslara yaklaşmasını engellemektir(PRO, FO 925/1982). Bu tarihe kadar İngiliz hükümetince Osmanlı'nın Ermenilerle varolan sorununa, İttihat ve Terakki yönetiminin yönetsel beceriksizlikleri nedeniyle ortaya çıkan milliyetçilik akımlarının bir neticesi olarak bakılmıştır (Sykes, 1915:208). 1913 yılından sonra ise İngiltere, bir taraftan Ermenileri himaye konusunda Rusya, Fransa ve Almanya'yı tamamen devre dışı bırakmak isterken diğer taraftan ise Rusya ile bu konuda bir çatışmaya girmekten de kaçınmıştır (Great Britain Foreign Office, 1920).

Fars Körfezi'nde ve Arabistan Yarımadası'nda petrolün keşfedilmesi ile Orta Doğu, stratejik önemin yanı sıra ekonomik bir değer de kazanmıştır. Bu öneminden dolayı geçmişte olduğu gibi bugün de büyük güçlerin özellikle İngiltere'nin bölgeye olan ilgisinde bir azalma olmamıştır. İngiltere, Arap Yarımadası ve Bereketli Hilal'i ele geçirmenin tek yolu olarak bölgenin hemen hemen tamamına yayılan bir "Büyük Arap Krallığının" kurulması gerektiğine inanmıştır.

⁷1878 yılında Sivas'a Albay Wilson, Erzurum'a Binbaşı Trotter, Van'a Yüzbaşı Clayton, Kayseri'ye Yüzbaşı Cooper'i konsolos olarak atamıştır.

AKADEMİK BAKIŞ

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694 – 528X

Sayı: 14

Nisan – 2008

İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi – Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Celalabat – KIRGIZİSTAN

İngiltere'nin bölgedeki öncelikli hedefi, Osmanlı Devleti'ni parçalamak için Araplardan yararlanmak olmuştur. İngiltere, bir taraftan Ortadoğu'da Türk hakimiyetine karşı Arap ve Kürt milliyetçiliğini güçlendirmeye çalışırken; diğer taraftan da 1899 yılında Kuvvet, 1904 yılında Umman ve 1914 yılında da Bahreyn ile anlaşmalar imzalayarak, bu emirliklerin dış ilişkiler yükümlülüğünü üstlenmiştir. Böylelikle Basra Körfezi ve çevresindeki nüfuzunu güçlendirmiştir. Ayrıca 1885 yılında İngiliz siyaset bilimi uzmanı Harrison Andson's'a, Osmanlı Devleti ve etnik yapısı hakkında bir rapor hazırlanmış olması İngiltere'nin bu tarihlerde dahi niyetinin Arap Yarımadası ile Türklerin bağlantısını kesmek olduğu açıkça göstermektedir⁸. Mark Sykes ve İngiliz casusu Albay T. E. Lawrence⁹ Arapları, bu politikalarının bir devamı olarak da Kürtlere bağımsızlık vaat ederek, Osmanlı aleyhine kışkırtmışlardır. Osmanlı hanedanlığının basit bir Anadolu emirliği haline gelmeden tam anlamıyla barışın sağlanamayacağı fikrini Araplar arasında yaymışlardır (PRO, FO 226/225; PRO, FO 882/14).

İngilizlerin Osmanlı Devleti'ni parçalamak amacıyla kullandığı bir diğer millet ise Yahudilerdir. İngiliz Hükümeti Yahudileri Filistin'e göç ettirerek, bu önemli stratejik bölgede söz sahibi olmak istemiştir (Sonyel, 1993:229). 15 Eylül 1857 tarihinde Filistin'deki İngiliz Konsolosunun Lord Clarendon'a gönderdiği bir raporunda; Yahudilerin bölgeye yerleşmek için fırsat kolladıkları ve bölge üzerinde tarihsel ve dini hak iddialarına sahip olduklarının altı çizilmektedir. Bu amaçla, Yahudilerin Filistin'e göçünün ve bu bölgede yerleşerek tarımsal-ticari faaliyetlerde bulunmalarının İngiliz hükümetince teşvik edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Böylece, Filistin ve Kudüs'teki Türk otoritesine çok zarar verilebileceği vurgulanmaktadır. Ayrıca Clarendon, raporunda; Rusların toprak satın alma yoluyla sessizce bölgeye sızdıklarını, Rus yerleşme ve toprak satın alma faaliyetlerinin dikkatle takip edilmesi gerekliliği üzerinde de durmuştur (PRO, FO 391/4).

İngiltere'nin hamiliğine güvenen Yahudiler, Osmanlı Devleti'nin koyduğu yasağa rağmen bölgeye göç etmeye devam etmişlerdir. Bu gelişme üzerine Mayıs 1870'de Osmanlı Devleti İngiltere hükümetine kendi sınırları dahilinde yaşayan azınlıkların ve milletlerin korunması konusunda herhangi bir müdahaleye ihtiyaç olmadığına dair bir ultimatoma göndermişse de, İngiltere Yahudileri desteklemeye devam etmiştir (Sonyel, 1993:229). İngiltere Osmanlı Devleti'nin bölgedeki kontrolünü tamamen kaybetmesi için bir taraftan Yahudileri bağımsız devlet vaadiyle himayesi altına alırken (PRO, FO 83/1783; PRO, FO 83/1785) diğer taraftan da bölgedeki Arap milliyetçiliğini körüklemiştir.

⁸ Osmanlı vatandaşı olan azınlıklara ait nüfus bilgilerinin özellikle Arap ve Kürtlerle ilgili ayrıntılı bilgiler verildiği rapor için bkz: PRO, FO 881/5168A.

⁹ Thomas Edward Lawrence İngilizlerin Orta Doğu'daki Ünlü casus subaylarından. İngilizlerin Orta Doğu'ya yayılma siyaseti istikametindeki faaliyetlerine katılıp, 1910 yılında Türkiye'ye gelmiştir. Fırat Nehri kıyısında arkeolojik araştırmalar adı altında, petrol etüdü, siyasi ve etnolojik bilgiler toplamıştır. Mezopotamya, Suriye, Filistin ve Mısır'ı gezip, Arapça ve İslam adetlerini öğrenmiştir.

AKADEMİK BAKIŞ

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694 – 528X

Sayı: 14

Nisan – 2008

İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi – Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Celalabat – KIRGIZİSTAN

Ayrıca İngilizler Orta Doğu toprakları üzerindeki emellerini Hıristiyanlığın ve İslamiyetten önceki kültürlerin koruyucusu kisvesi altında gerçekleştirme politikası da gütmüşlerdir. Emperyalist amaçları doğrultusunda Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan (günümüzde Doğu Anadolu, Irak ve Suriye) Müslümanlar arasında sayılmalarına karşın, Müslümanların harici mezheplerden addettikleri, hatta Müslüman olmamakla itham ettikleri bir grup olan Yezidilerle de yakından ilgilenmişlerdir. 1850 sonrası Yezidilerin Osmanlı yönetimine karşı giriştikleri başkaldırı hareketlerine destekleyerek, bölgede Osmanlı otoritesini kırmayı amaçlamışlardır¹⁰. Bu konuda Christian Rassam, Sir Henry A. Layard ve Mark Sykes gibi İngiliz diplomatları ciddi çalışmalarda bulunmuşlardır. 20 Nisan 1877'den 2 Nisan 1880 tarihine kadar İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi olarak da görev yapan Layard, 1846 yılında Londra'da yayınlanan *Nineveh and Its Remains* (Ninova ve Kalıntıları) adlı eserinin büyük bir kısmını Yezidilerin yaşam biçimleri ve inançlarına ayırmıştır. Osmanlı Devleti'nin paylaşılması hakkında İngiltere ve Fransa arasında yapılan Sykes-Picot gizli anlaşmasını İngiltere adına imzalayan Mark Sykes de 1907 yılında *Geographical Journal*'de yayınlanan "Journey in North Mesopotamia" (Kuzey Mezopotamya'ya Seyahat) adlı makalesinde Yezidilere geniş yer ayırmıştır. Günümüzde de İngiltere Yezidilere ilgi göstermeye devam etmektedir. Henry Layard'ın torunu John Guest'in 1981 yılında Siirt'in Kurtalan İlçesine bağlı bir Yezidi yerleşim yeri olan Kurukavak (Hamduna) Köyüne gelerek bir çeşme yaptırması, para yardımında bulunması ve 1987 tarihinde de Yezidiler ile ilgili kitap yazmış olması bu savımızı destekler niteliktedir(Sarıkoynucu, 2003:102).

---

¹⁰ Günümüz Yezidileri, üç büyük dinin (Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet) akideleri, bazı ritüelleri dışında muhtemelen Zerdüştlük ve Yukarı Mezopotamya'daki Sabianizm gibi astrolojik dinlerden de esinlenen bir inancın sahibi görünümündedirler. Ateşe yada şeytana tapanlar olarak da adlandırılan Yezidiler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: J. Guest, *The Yezidis*, London, s. 1vd.; Ali Sarıkoynucu, **Dinsel ve Etnik Bir Grup Olarak Yezidiler ve Ermeni-Yezidi İlişkileri**, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu Başkanlığı Yay., Eskişehir, 2003, s. 1 vd.

AKADEMİK BAKIŞ

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694 – 528X

Sayı: 14

Nisan – 2008

İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi – Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Celalabat – KIRGIZISTAN

SONUÇ

Orta Doğu stratejik konumu, yeraltı zenginlikleri dolayısıyla tarih boyunca büyük devletlerin ilgisini çekmiş; dolayısıyla da bölge zenginliklerine tek başına sahip olmak isteyen güçlerin çıkar mücadelesine sahne olmuştur. Bu emperyalist güçlerin başında İngiltere yer almaktadır. İngiltere, Berlin Anlaşması'nın yapıldığı 1878 tarihine kadar Orta Doğudaki çıkarlarını koruyabilmek için, bölgenin rakibi olan Fransa, Rusya ve Almanya gibi büyük devletlerin eline geçmesindense, eski ihtişamını yitirmiş Osmanlı Devleti'nin topraklarında kalmasını tercih etmiştir. Ancak 1878'de Kıbrıs'a, 1882 yılında ise Mısır'a yerleşerek, Osmanlı topraklarının bütünlüğünün korunması politikasını terk ettiğini açıkça göstermiştir.

1882–1914 yılları arasında İngiltere, Orta Doğuya hakim olabilmek için yer yer Ermeni, Kürt, Arap ayrılıkçı hareketlerine ve Yezidi başkaldırılarına destek vermiş, onlara her türlü imkanı sağlamıştır. Ayrıca milliyetçilik duygularını körükleyerek Osmanlı hâkimiyetini ortadan kaldırmak için sistemli bir şekilde çalışmıştır. İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na bağlı olarak bölgede pek çok misyoner, diplomat, uzman ve din adamı faaliyet göstererek, bölgede meydana gelen değişmelerin İngiliz hükümetinin izlediği politikaya uygun hale getirme amacını gütmüşlerdir.

İngiltere bölgede söz sahibi olmak için Yahudileri de kullanmış, Filistin bölgesine Osmanlı'da ve hatta Rusya'da yaşayan Yahudilerin göçünü ve yerleşimini sağlamaya çalışmıştır. Böylece Yahudilerde milli birlik ve beraberlik duygusu oluşturmaya çalışan İngiltere, bu dönemde Yahudilerin hamisi rolüne soyunmuştur. İngiltere'nin bağımsız bir Yahudi devletinin kurulmasında önemli katkısı olduğu gibi, günümüzde de bölgede devam etmekte olan çatışma ve huzursuzlukların oluşumunda da büyük ölçüde etkisi vardır.

Osmanlı Devleti vatandaşı azınlıklardan “böl, parçala, yönet” prensibi ile ilk koparılanlar Rumlar olmuştur. En son koparılanlar ise Araplardır. Osmanlı Devleti'nin Orta Doğu topraklarında yaşayan Arapların ilk başkaldırıları, hiç kuşkusuz başta İngiltere olmak üzere diğer emperyalist güçlerin bir ürünüdür.

Son söz olarak diyebiliriz ki, Orta Doğu dün olduğu gibi günümüzde de emperyalist güçlerin mücadele sahasıdır. Bugün Orta Doğu üzerinde oynanmak istenen ve büyük ölçüde başarılı olduğu gözlenen çıkar çatışmalarının ve siyasi entrikaların temelini yıllar önce atıldığı ve bugüne kadar sistemli bir şekilde uygulandığı gerçeğini karşımıza çıkartmaktadır.

AKADEMİK BAKIŞ

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694 – 528X

Sayı: 14

Nisan – 2008

İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi – Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Celalabat – KIRGIZİSTAN

YARARLANILAN KAYNAKLAR

1. İngiliz Ulusal Arşiv Belgeleri (UK National Archives) PRO, CAB 17/57.

PRO, CAB 17/58

PRO, BT 31/10579/79987

PRO, FO 83/1723

PRO, FO 83/1783

PRO, FO 83/1785.

PRO, FO 226/225

PRO, FO 371/61498

PRO, FO 371/61500

PRO, FO 391/4

PRO, FO 423/12

PRO, FO 423/11

PRO, FO 602/8

PRO, FO 602/52

PRO, FO 800/185

PRO, FO 800/185

PRO, FO 800/174

PRO, FO 800/185

PRO, FO 800/174

PRO, FO 816/103

PRO, FO 881/5168A

PRO, FO 881/4358

PRO, FO 882/14

PRO, FO 925/1982

2. İngiliz Parlamento Arşiv Belgeleri (UK The Parliamentary Archives)

BL/G/13/18.

3. Kitaplar

- Ali Kemal (1900), **Mesele-i Şarkıyye**, Mısır.
- Anderson, Matthew Smith (2001), **Doğu Sorunu (1774-1923)**, Çev. İdil Eser, İstanbul: YKM Yay.
- Armaoğlu, A. Fahir (1975), **Siyasi Tarih (1789-1900)**, Ankara.
- Bates, Darell(1984), **The Fashoda incident of 1898: Encounter on the Nile**, Oxford: OUP.
- Bayur, Yusuf Hikmet (1940), **Türk İnkılap Tarihi**, C. I, İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Cote, Michel (1900), **Mission de Bonchamps**: “Vers Fachoda à la rencontre de la mission Marchand à travers l’Ethiopie”, Paris: Plon.

AKADEMİK BAKIŞ

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694 – 528X

Sayı: 14

Nisan – 2008

İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi – Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Celalabat – KIRGIZİSTAN

- Çaycı, Abdurrahman (2000), **Türk-Ermeni İlişkilerinde Gerçekler**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay.
- Great Britain Foreign Office(1920), **Historical Section. Handbooks Prepared Under the Direction of the Historical Section of the Foreign Office, Armenia**, No: 62, London.
- Guest, J. (1987), **The Yezidis**, London.
- Hitti, P. (1957), **Lebanon in History**, London.
- Hoskins, Halford L.(1954), **The Middle East Problem Area in World Politics**, New York: The Macmillan Company Pres.
- Karal, Enver Ziya(1947), **Osmanlı Tarihi**, C. V, Ankara.
- Kent, Marian(1976), **Oil and Empire, British Policy and Mesopotamian Oil (1900-1920)**, London.
- Kocabaşoğlu, Uygur (1989), **Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika: 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları**, İstanbul: Arba Yayınları.
- Levering Lewis, David(1995), **The Race to Fashoda**, New York: Weidenfeld & Nicolson.
- Mansfield, P.(1993), **A History of the Middle East**, London.
- Massie, Robert K. (1991), **Dreadnought: Britain, Germany, and the Coming of the Great War**. New York: Random House.
- Ingram, E(2004), **19. Yüzyılda Doğu Meseleleri**, London.
- Sarıkoyuncu, Ali, **Dinsel ve Etnik Bir Grup Olarak Yezidiler ve Ermeni-Yezidi İlişkileri**, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu Başkanlığı Yay., Eskişehir, 2003.
- Sonyel, S.R (1993), **Minorities and Destruction of Otoman Empire**, Ankara.
- Sykes, Sir Mark(1915), **The Caliphs Last Heritage; A Short History Of The Turkish Empire**, London.
- Tepedelenlioğlu, Nizamettin Nazif(1972), **Komitacılar (Sultan II. A. Hamit Osmanlı İmparatorluğu'nda)**, İstanbul.
- Topuz, Tuncer(2004), **Dipsiz Kuyu Orta Doğu ve Türkiye**, İstanbul: IQ Yay.
- Ünal, Tahsin(1978), **Türk Siyasi Tarihi**, Ankara.
- Yeniay, İ. Hakkı(1946), **Yeni Osmanlı Borçları Tarihi**, İstanbul.
- Wright, Patricia(1972), **Conflict on the Nile: the Fashoda incident of 1898**. London: Heinemann.

4. Makaleler

- Kodaman, Bayram(1981), “Plevne'nin Düşmesinden Sonra Osmanlı Dış Politikası”, **Yeni Çığ Dergisi**, Aralık 1981.
- Kuran, Ercüment, “II. Abdülhamit Dönemi Tarih Kaynağı Olarak Sadrazam Said ve Kamil Paşaların Hatıraları”, **F.Ü. Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Birinci Orta Doğu Semineri (Elazığ, 29-31 Mayıs 2003)**, Bildiriler, Elazığ, 2004.